

Παγκοσμιοποίηση και περιβάλλον

Επιμέλεια

Ηλίας Ευθυμίουπουλος

Μιχάλης Μοδινός

ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ
ΔΙΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ
ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ (ΔΙΠΕ)
ΑΘΗΝΑ 2002

Η Πόλη της Παγκοσμιοποίησης: Τοπία Εξουσίας και Εστίες Αντίστασης στον Πλανητικό Πολιτισμό

Αίλα Λεοντίδου*

Στην παγκοσμιοποίηση, που βιώνει ο πλανήτης μας, σίγουρα δεν προεξάρχει η επικοινωνία των λαών κι η ελεύθερη διακίνηση ανθρώπων, ιδεών, πολιτισμών και δραστηριοτήτων. Δεν ζούμε μια περίοδο κοσμοπολιτισμού, οικουμενικότητας, ούτε και κοσμοπόλεων (World Cities). Η υπέρβαση των συνόρων των εθνικών κρατών προέρχεται από την επικράτηση, παγκοσμίως, της οικονομίας της αγοράς: του διεθνούς εμπορίου, της «ελεύθερης» οικονομίας και των κέντρων εξουσίας της (Amin & Thrift eds 1994). Η οικονομική κυριαρχία κι ο παρεμβατισμός των πλανηταρχών, επενδεδυμένος με μια ιδεολογική πανοπλία όπου θεωρείται αυτονόητος ο έλεγχος της πολιτικής υπόστασης των λαών του κόσμου, συνιστούν σημαντικές επιδιώξεις της παγκοσμιοποίησης.

Η ανάλυση που ακολουθεί διακρίνει και παρακολουθεί τα οικονομικά κέντρα της παγκοσμιοποίησης, που έχουν στη διεθνή βιβλιογραφία προσδιορισθεί και ορισθεί ως Global Cities, Πλανητικές Πόλεις ή, στο κεφάλαιο αυτό, Παγκοσμιοπόλεις. Ονομάστηκαν έτσι λόγω της σημασίας τους στην οικονομία του πλανήτη ως κέντρα χρηματιστικού κεφαλαίου και πόλοι διεθνούς μετανάστευσης. Η παγκοσμιοπόλη έχει ορισθεί από Αμερικανούς κυρίως ερευνητές (Sassen 1991, 2001) ως ένας νέος τύπος πόλης, που αναδύθηκε τη δεκαετία του 1990. Θα τον αναλύσουμε ως κορυφή μιας αστικής ιεραρχίας και μιας σειράς δικτύων στο χώρο, που καθώς εισερχόμαστε σε μια νέα χιλιετία καθόλου δεν υποβαθμίζονται – αντίθετα μάλλον. Σε πείσμα των αναλύσεων που υποστηρίζουν το «τέλος της Γεωγραφίας» (O' Brien 1992), οι πόλεις, οι τόποι, η χωρική διαφοροποίηση, οι περιφερειακές ιδιαιτερότητες, οι ανισότητες και οι διαχωρισμοί στο χώρο, εμμένουν (Hudson & Williams eds 1999).

Η χωρική αναδιάρθρωση βέβαια κινείται βάσει διαδικασιών πολύ διαφορετικών από εκείνες που λειτουργούσαν κατά τη διάρκεια της ψυχροπολεμικής περιόδου. Τώρα που το καθεστώς ευέλικτης συσσώρευσης έχει αντικαταστήσει το φορντισμό, η ευελιξία αφορά τόσο την συσσώρευση όσο και την τυπική και την άτυπη εργασία, την αναδιάρθρωσή τους αλλά και τους κανόνες χωροθέτησής τους (Κουρλιούρος 2001). Το κεφάλαιο της με-

---

* Καθηγήτρια Πανεπιστημίου Αιγαίου. Το κεφάλαιο αυτό, πέραν των πρωτοτύπων αναλύσεων που παρουσιάζει, αντλεί ελεύθερα κι από τρία προγενέστερα έργα της συγγραφέως: βλ. Λεοντίδου 1996, 1998, 2001.

ταφορντιστικής βιομηχανίας και οι επιχειρήσεις χρηματιστικού κεφαλαίου διευρύνουν το χώρο επιλογής της εγκατάστασής τους μόλις επενδύσουν σε εξοπλισμό πληροφορικής, και η χωροθέτηση των αγορών μετακινείται από ένα γραφείο ή κατάσταση στον πυρήνα κάποιας πόλης, σε πιο ευέλικτες θέσεις που βασίζονται στα δίκτυα επικοινωνιών, τηλεφωνικών και ηλεκτρονικών. Τα αστικά συστήματα, δίκτυα και χώροι, όμως, παραμένουν, με μεταβαλλόμενες βέβαια ιεραρχίες, λειτουργίες και αλληλεπιδράσεις.

Αστικοί σχηματισμοί της νέας χιλιετίας

Οι πόλεις του προηγούμενου αιώνα έτειναν να διαχωρίζονται σε πόλεις των τριών κόσμων – τουλάχιστον ως το 1990 – και ήταν οι τριτοκοσμικές πόλεις που προεξήρχαν από άποψη πληθυσμού κι αστικοποίησης ιδιαίτερα μετά τους παγκοσμίους πολέμους. Μετά το τέλος του ψυχρού πολέμου όμως, καθώς η παγκοσμιοποίηση αλλάζει τύπο και εξάπλωση, η πρωτοκαθεδρία περιέρχεται σε κάποιες μεγαλουπόλεις, κέντρα παγκόσμιου οικονομικού ελέγχου. Στην κορυφή της ιεραρχίας πόλεων, που παλαιότερα σκιαγραφούσαν οι πολεοδομοί, οι γεωγράφοι και οι χωροτάκτες, ξεληδά από τη δεκαετία του 1990 μια νέα φιγούρα: ελάχιστα κέντρα, μεγαλουπόλεις της παγκοσμιοποίησης – οι παγκοσμιοπόλεις. Είναι μεγάλες, όχι πάντως μεγαλύτερες από τριτοκοσμικές πόλεις όπως το Κάιρο. Στεγάζουν όμως διαφορετικές λειτουργίες και δραστηριότητες. Πρόκειται για ορισμένους κόμβους του πλανήτη μας στους οποίους εδράζεται η παγκόσμια οικονομική εξουσία, ιδιαίτερα το χρηματιστικό κεφάλαιο κι άλλες πολυεθνικές τριτογενείς δραστηριότητες. Αυτές οι παγκοσμιοπόλεις δεν φιλοξενούν απαραίτητως όλες και την πλανητική πολιτική και τη στρατιωτική εξουσία. Πρόκειται για κόμβους της παγκοσμιοποίησης ως διαδικασίας οικονομικής κατά κύριο λόγο. Οι παγκοσμιοπόλεις είναι κέντρα χρηματιστικά, παγκοσμίου εμπορίου, κόμβοι δικτύων δραστηριοτήτων, επικοινωνιών και νέας τεχνολογίας.

Υπάρχουν πολλές και διάφορες τυπολογίες πόλεων στην εποχή μας (Jones 1990, Leontidou 1990, 1994, Sassen 1994, Cattán et al. 1994, κλπ). Ας διακρίνουμε αμέσως από τις Παγκοσμιοπόλεις, τις πόλεις εκείνες που ονομάζονταν World Cities, Πόλεις του Κόσμου, Κοσμοπόλεις, ή τις International Cities, τις Διεθνείς Πόλεις: το 1966 ο Peter Hall έγραφε για την επανάσταση που ενσάρκωναν κοσμοπόλεις όπως το Λονδίνο, το Παρίσι, το Ολλανδικό συγκρότημα Randstad, το Γερμανικό Rhine-Ruhr, η Μόσχα, η Νέα Υόρκη, το Τόκιο. Ο κοσμοπολιτισμός ή η πολυ-πολιτισμικότητα αυτών των πόλεων-αρχετύπων αποτελούν χαρακτηριστικά και των παγκοσμιοπόλεων, όχι όμως και τα πιο σημαντικά. Από την ψυχροπολεμική περίοδο διατηρούνται, ακόμη, τύποι πόλεων όπως η «μετα-μητρόπολη» και ο «τεχνο-πόλος» ή η «τεχνόπολη» (technopole, βλ. Castells & Hall 1994), καθώς και η «βιώσιμη» ή η «αιεφόρος» πόλη (Haughton & Hunter 1994). Όλες αυτές ορίζονται λίγο-πολύ με βάση αρχές διακυβέρνησης και περιβαλλοντικής φυσιογνωμίας.

Μεταξύ των πολλών σχολών και προσεγγίσεων στο αστικό φαινόμενο με την ελέαση

της παγκοσμιοποίησης, εκείνη που αναλύει την παγκοσμιοποίηση τονίζει την αστική οικονομία, που διακρίνει ελάχιστες μεγαλουπόλεις ως κέντρα εξουσίας κι ελέγχου της παγκόσμιας οικονομίας. Όσοι βέβαια υποστηρίζουν το «τέλος της Γεωγραφίας» (O'Brien 1992), προσβέβουν ότι το χρηματιστικό κεφάλαιο και η νέα τεχνολογία δεν χωροθετείται απαραίτητως σε πόλεις ή στο καπιταλιστικό κέντρο, ότι οι τόποι εγκατάστασης απελευθερώνονται. Κι όμως, ό,τι κι αν ισχυρίζονται αυτοί οι ερευνητές, η παγκοσμιοποίηση, που έχει αναδυθεί τη δεκαετία του 1990 — ακριβώς τη δεκαετία της παγκοσμιοποίησης — έχει ως πυρήνα το διεθνές εμπόριο και το χρηματιστικό κεφάλαιο.

Η χωροθέτησή της μάλιστα παρουσιάζει αρκετή συμμετρία: η Sassen επέλεξε το Λονδίνο, τη Νέα Υόρκη και το Τόκιο ως παγκοσμιοπόλεις, τρεις πόλεις που αποτελούν κέντρα αντιστοίχων μεγάλων περιφερειών του πλανήτη. Τις τοποθετεί στο πλαίσιο της νέας ευέλικτης οικονομίας, αν και προτιμότερο να μιλούσε για νεοφιλευθερισμό. Οι παγκοσμιοπόλεις εντάσσονται στη νέα εκείνη πολιτικο-οικονομική πραγματικότητα που ονομάζουμε και «νέα τάξη πραγμάτων». Αναδύθηκαν και απηχούν το νέο γεωπολιτικό καθεστώς της μεταψυχροπολεμικής περιόδου. Από μίαν άποψη, εντάσσονται στη νεοφιλελεύθερη λογική, από άλλη όμως σκοπιά καταπνίγουν τις ελευθερίες, αφού αποτελούν έδρα κοινωνικών ομάδων και δυνάμεων που πιέζουν ασφυκτικά, παρεμβατικά, τους λαούς του κόσμου.

Κοινωνική πόλωση κι αποκλεισμοί

Οι εύπορες τάξεις της παγκοσμιοπόλης δεν έχουν άμεση σχέση με την πολιτική. Απολαμβάνουν τα προνόμια και τον πλούτο της οικονομικής κυριαρχίας χωρίς να κυβερνούν κανέναν, πέρα από τις επιχειρήσεις τους. Το σημείο του κόσμου που συμπύκνωνε τέτοιες κοινωνικές ομάδες και συνόψιζε την έννοια της παγκοσμιοπόλης όσο κανένα άλλο, ήταν το World Trade Center της Νέας Υόρκης. Όπως διαπιστώσαμε θεαματικά κι επώδυνα στις 11.9.2001, δεν μπορούσε να βρεθεί πουθενά στον κόσμο σημείο πιο πυκνοκατοικημένο από αστούς, managers, διευθυντικά στελέχη και τραπεζίτες, από τους δίδυμους πύργους της Νέας Υόρκης, σωστές πόλεις με 50.000 εργαζόμενους, όλους στο άνθος της ηλικίας τους και στο ύψιστο επίπεδο αποδοχών στον παγκόσμιο στίβο...

Οι εργαζόμενοι αυτοί σκιαγραφούν πολύ ζωηρά τις δύο κοινωνιολογικές ιδιομορφίες των παγκοσμιοπόλεων που τονίζονται στη διεθνή βιβλιογραφία: την πολυεθνική σύνθεση του πληθυσμού και των εργαζομένων τους και την κοινωνική πόλωση, που εντείνεται διαχρονικά. Η πρώτη απ' αυτές είναι κι ένας από τους λόγους της παγκόσμιας συμπαράστασης που ξεσήκωσε η επίθεση στους δίδυμους πύργους της Νέας Υόρκης: στα ερείπια θάρτηκαν όχι μόνο Αμερικάνοι, αλλά μια τεράστια πολυεθνική κοινότητα από Ιρλανδούς κι Έλληνες, Νοτιοαφρικανούς κι Αυστραλούς, Κινέζους και Αργεντινούς (Λεοντίδου 2001)... Ακόμα κι ένα ελληνορθόδοξο εκκλησάκι κατακρημνίσθηκε. Εξήντα δύο χώρες θρήνησαν την απώλεια υπηκόων τους στο World Trade Center! Αυτό σε καμία άλλη πόλη

του κόσμου δεν θα μπορούσε να συμβεί, ούτε καν στο Λονδίνο ή στο Τόκιο. Παντού σ' αυτές τις πόλεις, πολυεθνικά μωσαϊκά διαρθρώνουν τις συνοικίες και πολιτισμοί του κόσμου διαχωρίζονται στον πολεοδομικό ιστό, στις γειτονιές και στις χρήσεις γης (Morley & Robins 1995): Chinatown, Little Sicily, ghetto, κλπ. κλπ.

Ωστόσο η πολυμορφία, το μωσαϊκό που τονίζεται ως κύριο χαρακτηριστικό της μεταμοντέρνας κοινωνίας, σχετικοποιείται από το δεύτερο χαρακτηριστικό, που μάλλον δεν αποτελεί ιδιομορφία της παγκοσμίουπόλης αλλά και κάθε μεγαλούπολης της εποχής μας από κοινωνιολογική άποψη: είναι η κοινωνική πόλωση, που χαρακτηρίζει την κοινωνικο-οικονομική τους δομή. Η πολυμορφία βουλιάζει μέσα στο διττό σχήμα των προνομιάτων και των φτωχών. Στην παγκοσμίουπόλη η πόλωση βρέθηκε να έχει μιαν ειδική μορφή, καθώς, σύμφωνα με τους ερευνητές, τα ανώτατα στελέχη των εταιρειών είναι τόσο πολυπληθή όσο και οι εργαζόμενοι σε βοηθητικές δραστηριότητες: υπηρεσίες καθαρισμού, συντήρησης κι εξυπηρέτησεων, δραστηριότητες άτυπες ή πάντως χαμηλόμισθες. Η κοινωνική δομή της παγκοσμίουπόλης είναι σαν ένα οχτάρι, ή σαν ένα νόμισμα με δύο όψεις. Η μία πλευρά του νομίσματος, που ο Castells (1996) είδε σαν «ροές» (flows), είναι οι διευθυντές, οι υπάλληλοι, οι κοσμοπολίτες και οι πλούσιοι, τα ανώτατα στελέχη της πλανητικής οικονομίας. Ενώ η άλλη του όψη είναι οι «φυλές», οι φτωχοί, οι αποκλεισμένοι, οι εγκλωβισμένοι.

Έχουν εκφραστεί επιφυλάξεις για το μοντέλο της άκρατης κοινωνικής πόλωσης που υποστήριξε η Sassen (1991) κι έχει προταθεί να διαχωρισθεί το Αμερικάνικο μοντέλο από Ευρωπαϊκά, βάσει της τυπολογίας των κρατών προνοίας που προτείνει ο Esping-Andersen (1990). Εναλλακτικά προς το οχτάρι προτάθηκε μια κοινωνική δομή αύξοντος επαγγελματισμού (professionalisation – βλ. Hamnett 1996) με βάση τεκμηρίωση από την Αγγλία και την Ολλανδία, όπου δεν βρέθηκαν τόσες άτυπες δραστηριότητες. Όμως η θεωρία της πόλωσης δεν καταρρίπτεται εύκολα, δεδομένου ότι οι χαμηλόμισθοι εργάτες στις υπηρεσίες είναι πολυάριθμοι αλλά αόρατοι στις στατιστικές (Cox & Watt 2002). Σε πολλές άλλες σύγχρονες μεγαλουπόλεις μια μεγάλη πολυεθνική πλυθυσμακή κατηγορία ζή αόρατη, στη φτώχεια και τον κοινωνικό αποκλεισμό (Leontidou & Afoukenidis 1999). Ένα μεγάλο κοινωνικό στρώμα με άτυπη εργασία, ο «εκτός του συστήματος υπερπληθυσμός» (Esping-Andersen 1993), μένει ακάλυπτο από τα υπάρχοντα συστήματα κοινωνικής πρόνοιας (Fink κ.α. eds 2001) – κι από τις επίσημες στατιστικές.

Το πρόσωπο του κοινωνικού αποκλεισμού στις παγκοσμίουπόλεις δεν διαφέρει ιδιαίτερα από εκείνο των κοσμοπόλεων και μητροπόλεων του κόσμου. Οι μετανάστες, οι πρόσφυγες, οι κάθε τύπου μειονότητες, δημιουργούν θυλάκους στον ιστό της πόλης, που κατά καιρούς εκρηγνύνται με εντάσεις και κινήματα για τον αστικό χώρο. Στο μετρό του Τόκιο, αυτές οι εκρήξεις έδειξαν την φονική τους εμβέλεια. Ήταν όμως από το χτύπημα στη Νέα Υόρκη κι έπειτα, που η αντιπαράθεση πολιτισμών οξύνθηκε πέρα από κάθε αναμενόμενο. Όσο κι αν διατηρούμε τις επιφυλάξεις μας για τις γενικεύσεις του Huntington στο διάσημο πλέον βιβλίο του *Η σύγκρουση των πολιτισμών* (1997), πάντως έχουν ενεργοποιηθεί κάποιοι θύλακοι της άγριας σύγκρουσης, που αυτός προαναγγέλλει. Η αντιτρομοκρατική επιχείρηση μεταβάλλει το πρόσωπο του κοινωνικού αποκλεισμού στις παγκοσμίουπόλεις

από κοινωνικο-οικονομικό σε πολιτιστικό και πολιτικό (Leontidou κ.ά. 2001), και θρέφει τα πρώτα ρατσιστικά χτυπήματα εναντίον μουσουλμάνων σ' Αμερικανικό έδαφος και πέρα απ' αυτό.

Το συμβάν της 11^{ης} Σεπτεμβρίου 2001 σκιαγραφεί με τον τραγικότερο τρόπο το χωρο-χρόνο της πόλωσης και του κοινωνικού αποκλεισμού και φωτίζει απειλητικά κάποιες έννοιες πολεοδομικές όπως η ημερησία και η νυχτερινή πυκνότητα. Αν οι προσκρούσεις στους δίδυμους πύργους του World Trade Center γίνονταν δώδεκα ώρες αργότερα – στις 8 το βράδυ, όταν η δουλειά θα είχε τελειώσει – θα επλήπτονταν, βασικά, τα σύμβολα. Δυο ώρες πριν, ξημερώματα χαμηλής νυχτερινής πυκνότητας, θα 'ταν διαφορετικού τύπου οι απώλειες: επιστάτες, καθαριστοί, εργαζόμενοι σε δουλειές άτυπες, προσωρινές, ανασφαλείς καθώς κι εκείνοι που διαμένουν στους θυλάκους του κέντρου πόλης (Λεοντίδου 2001). Στις 8 το πρωί, το σμήνος αυτοκτονίας χτύπησε την ελίτ της παγκοσμιοποίησης, την κορυφή του οχταριού, την μια όψη του νομίσματος της κοινωνικής πόλωσης...

Οικονομική αναδιάρθρωση και κύκλοι ζωής των πόλεων

Οι πόλεις του ανεπτυγμένου κόσμου έχουν αναδιρθρωθεί ριζικά πολλές φορές κατά τη διάρκεια του εικοστού αιώνα. Στους κύκλους ζωής τους κυριαρχούσε αρχικά ο δευτερογενής τομέας, κι αργότερα ο τριτογενής κι ο τεταρτογενής. Σύμφωνα με διάφορους σύγχρονους Γεωγράφους, που δεν λένε να εγκαταλείψουν τα βιολογικά τους στερεότυπα (van den Berg et al. 1982, Cheshire & Hay 1989, βλ αναλυτικά στο Λεοντίδου 1998: 116-7), οι «κύκλοι ζωής» των πόλεων ξεκινούσαν από τα χρόνια της βιομηχανικής επανάστασης με την αστικοποίηση (στάδιο απόλυτης ή σχετικής πληθυσμιακής συγκέντρωσης, από την υπόλοιπη χώρα προς τις πόλεις λόγω της μετανάστευσης και λιγότερο της φυσικής κίνησης του πληθυσμού) τον δέκατο ένατο αιώνα στη βόρεια Ευρώπη, ενώ στη Μεσογειακή αρχικά αργότερα, και με διαφορετικούς παράγοντες απώθησης/έλξης (push/pull). Οι μέσοι ετήσιοι ρυθμοί αύξησης του πληθυσμού των πόλεων κατά το στάδιο της αστικοποίησης κυμαίνονταν στο 2-4% ή ακόμα υψηλότερα στον Τρίτο Κόσμο. Καθώς η οικονομική ανάπτυξη συνεχίζεται και η διάδοση των μαζικών μεταφορών και, από τις αρχές του 20ου αιώνα, του ιδιωτικού αυτοκινήτου, δημιουργεί αυξημένες δυνατότητες μετακίνησης ανάμεσα στους δακτυλίους της πόλης, ο πληθυσμός έχει τη δυνατότητα της εξόδου προς τα προάστια. Η προαστιοποίηση (στάδιο αποκέντρωσης του πληθυσμού από τον πυρήνα της πόλης προς εξωτερικούς δακτυλίους της) εισάγει νέες έννοιες στην αστική γεωγραφία και νέες περιφέρειες για τις απογραφές του πληθυσμού και την ανάλυση του χώρου: Λειτουργική Αστική Περιφέρεια (FUR), Μητροπολιτική Περιοχή, Πολεοδομικό Συγκρότημα, προάστια-πνωπήτσια, Νέες Πόλεις, Δορυφόροι Οικισμοί, ημερησία / νυχτερινή πυκνότητα, καθημερινή μετακίνηση προς την εργασία (commuting). Στην Αμερική η προαστιοποίηση ήταν γενικευμένη αλλά στη βόρεια Ευρώπη ήταν προγενέστερη και την ξεκίνησαν οι ανώτερες τάξεις.

Αν και ήδη η προαστιοποίηση από οικονομική άποψη συνδέθηκε με τον τριτογενή τομέα, ήταν το επόμενο στάδιο, της απο-αστικοποίησης (στάδιο αποκέντρωσης του πληθυσμού από τις μεγαλουπόλεις), που συνδέθηκε με την τριτογενοποίηση σε συνδυασμό με την αποβιομηχάνιση μετά την πετρελαιϊκή κρίση της δεκαετίας του 1970 (Κουρλιούρος 2001). Η αποκέντρωση του πληθυσμού τόσο από τον πυρήνα όσο κι από τους εξωτερικούς δακτυλίους της πόλης προς μικρότερα αστικά συγκροτήματα (διάχυτη αστικοποίηση) ή προς την ύπαιθρο, αποδόθηκε στην απώλεια θέσεων βιομηχανικής απασχόλησης, αλλά και στην περιβαλλοντική υποβάθμιση που προκάλεσε η συμφόρηση από τις αυξημένες καθημερινές μετακινήσεις από τα προάστια προς το κέντρο. Στη βόρεια Ευρώπη αποκεντρώθηκε πρώτα ο πληθυσμός κι έπειτα η εργασία, ενώ στη Μεσόγειο έγινε το αντίστροφο (Leontidou 1990: κεφ. 5). Γενικότερα, οι πόλεις της νότιας Ευρώπης αποκλίνουν από τους παραπάνω κύκλους ζωής: διήλθαν π.χ. δύο στάδια προαστιοποίησης (το πρώτο ταυτόχρονα με το στάδιο της αστικοποίησης και πριν από στάδιο επαναστικοποίησης και το άλλο μετά), συνεχή επαναστικοποίηση και διάχυτη αστικοποίηση αντί της απο-αστικοποίησης (Leontidou 1990, 1994, 1998). Τα παραδείγματα της Ελλάδας, της Τρίτης Ιταλίας και άλλων περιφερειών της Μεσογείου είναι χαρακτηριστικά.

Ο δευτερογενής τομέας έχει πάψει από δεκαετίες να κυριαρχεί στις παγκοσμιοπόλεις. Από άποψη οικονομική, η Νέα Υόρκη, το Λονδίνο, το Τόκιο, έχουν μian επί πλέον ιδιομορφία που φέρει μαζί της κι άλλες πολλές: τη συγκέντρωση των πολυεθνικών επιχειρήσεων χρηματιστικού κεφαλαίου και των υπηρεσιών εξυπηρέτησης της παραγωγής ή υπηρεσιών παραγωγού (producer services – βλ. Κουρλιούρος 2001: 557-63). Δεν είναι η μεταποιητική βιομηχανία, που συντηρεί την πληθυσμιακή συγκέντρωση, όπως καθ' όλη την περίοδο μέχρι τους δύο παγκοσμίους πολέμους και λίγο μετά. Είναι η πλανητική κατανάλωση (Sassen 1991). Στη μεταμοντέρνα κοινωνία το πεδίο της παραγωγής υποχωρεί μπροστά την κατανάλωση (Harvey 1989, Leontidou 1993). Οι δραστηριότητες και η κατανάλωση όμως δεν απευθύνονται πλέον στους κατοίκους των αντιτοίχων πόλεων, ούτε καν χωρών, αλλά στην παγκόσμια επιχειρηματική δραστηριότητα.

Αυτή η υπερτοπικότητα, που υπερβαίνει εκείνη την παλαιότερη του «πολυεθνικού κεφαλαίου» και εισχωρεί μέχρι τις γειτονιές της πόλης, χαρακτηρίζει την οικονομική δομή κι αναδιάρθρωση της παγκοσμιοπόλης (Bailly et al. 1996). Ο διεθνής της ρόλος είναι τονισμένος. Η υπερτοπικότητα αποτυπώνεται και στις αστικές δραστηριότητες κι αντιστοιχεί σε έναν νέο «κύκλο ζωής» που εμφανίστηκε στις παγκοσμιοπόλεις από τα τέλη του εικοστού αιώνα, αλλά επεκτείνεται και σε άλλες μεγαλουπόλεις στο γύρισμα του εικοστού πρώτου. Οι πόλεις της παγκοσμιοποίησης αλλάζουν «κύκλο ζωής» και διέρχονται πλέον ένα στάδιο επαναστικοποίησης, δηλ. επιστροφής των ευπόρων κυρίως πληθυσμών στα κέντρα των πόλεων, τα οποία αναβαθμίζονται κι αλλάζουν χρήσεις. Στην αστική οικονομία κυριαρχούν ο τριτογενής κι ο τεταρτογενής τομέας, ενώ στον υλικό χώρο παρατηρούμε μια διαδικασία εξευγενισμού (gentrification), ή «φίλτραρίσματος προς τα πάνω» (filtering-up process) των περιοχών γύρω από τον πυρήνα της πόλης. Σε ορισμένες μεγαλουπόλεις ο εξευγενισμός του κέντρου πόλης εντείνεται ταυτόχρονα με την αστική επέκταση (suburban sprawl).

Από πολιτισμική σκοπιά, το πέρασμα από την προαστιοποίηση στην επαναστικοποίηση — ή η συνύπαρξή τους — απηχεί και το νέο ρόλο της γυναίκας, τη νέα γεωγραφία του φύλου, τη μεταβολή από το πρότυπο της πυρηνικής οικογένειας προς τα μονομελή ή διμελή νοικοκυριά και τους νέους τρόπους ζωής τους, κοντά στις περιοχές των πόλεων με τα λαμπερά φώτα (bright-light areas). Από οικονομική σκοπιά όμως απηχεί τη σκλήρυνση των στρατηγικών αστικής ανάπτυξης καθώς όλες οι πόλεις εξωθούνται στο στίβο του αστικού ανταγωνισμού με την εξάπλωση της παγκοσμιοποίησης...

Αστικός ανταγωνισμός κι επιχειρηματικότητα

Η επαναστικοποίηση αντιστοιχεί σε νέες μορφές μητροπολιτικής διακυβέρνησης, αστικής διαχείρισης και σχεδιασμού. Η παγκοσμιοποίηση δημιουργεί έναν έντονο ανταγωνισμό των τόπων, ιδιαίτερα των πόλεων, πράγμα που αναγκάζει τις πόλεις να επιζητούν την ορατότητα, έστω κι εφήμερη, εντεινόντας τις τάσεις για αστική διαφήμιση (urban boosterism, place marketing – βλ. Jensen-Butler et al. eds 1996, Kearns & Philo eds 1993). Οι πόλεις προσπαθούν να προσελκύσουν το διεθνή, πλανητικό, τουρισμό διεκδικώντας διεθνείς διοργανώσεις, γεγονότα, ή επιδεικνύοντας το χαρακτήρα της δικής τους τοπικής παράδοσης. Η μεταμοντέρνα λογική έχει απομακρύνει από τη μεταρρύθμιση, που επεδίωκαν παλαιότερα οι πολεοδόμοι και τείνει να καθιερώσει το marketing του αστικού περιβάλλοντος σε υπερτοπικό επίπεδο. Πρόκειται για μετάβαση από την πολεοδομία στην αστική διαφήμιση (Λεοντίδου 1996, 1998). Νέες έννοιες παρεμβάλλονται τώρα ανάμεσα στα οικεία δίπολα laissez-faire/σχεδιασμού, αγοράς/δημοσίου τομέα, κερδοσκοπίας/μεταρρύθμισης. Στη μεταμοντέρνα κοινωνία ανακύπτει ένας χώρος ενδιάμεσος (Leontidou 1996), με στοιχεία από τα δύο άκρα κι επίκεντρο δικό του τη διαφήμιση, το marketing, τον ανταγωνισμό. Η ενίσχυση της ορατότητας επιδιώκεται με τέσσερεις κυρίως γενικευμένες στρατηγικές (Λεοντίδου 1996: 55):

- Την άμιλλα για την προσέλκυση διεθνών γεγονότων, διοργανώσεων και δραστηριοτήτων, εφήμερων – Ολυμπιάδες, EXPO, πολιτιστικές πρωτεύουσες (Kearns & Philo eds 1993, Roche 2000) — ή μονιμοτέρων — Ευρωκοινοβούλιο, Ευρωπαϊκή Τράπεζα, Δικαστήρια, αλλά και Disneyland. Τα τοπία εξουσίας, που δημιουργούνται έτσι (Zukin 1991) προσελκύουν κι άλλες δραστηριότητες σε μιαν ατελείωτη πολλαπλασιαστική διαδικασία. Το Ευρωκοινοβούλιο, για παράδειγμα, προσέλκυσε τόσες πρεσβείες, τράπεζες, διοικήσεις επιχειρήσεων, catering, κι άλλα, ώστε οι Βρυξέλλες να έχουν τη δεκαετία του 1990 ένα παγκόσμιο ρεκόρ των 8 τ.μ. γραφείων ανά κάτοικο.
- Την επιδίωξη της κεντρικότητας, π.χ. με την υπαγωγή στον κεντρικό αναπτυξιακό διάδρομο της Ευρώπης, την περίφημη «μπλέ μπανάνα» που κάθε χώρα προσπαθεί να ξεχειλώσει προς το μέρος της (άλλοτε το Μιλάνο, άλλοτε τη Μαδρίτη κι άλλοτε τη Βουδαπέστη και τη Βαρσοβία), με την βελτίωση των συγκοινωνιών (κι όχι μόνο

των επικοινωνιών) όπως ταχύτατα τρένα (Eurostar), οδικό δίκτυο (ΗΠΑ) κι αεροπορικές διασυνδέσεις, και με άλλους τρόπους μεταβολής του υλικού περιγύρου.

- Την προβολή της τοπικής ιδιαιτερότητας, ιδιαίτερα με την «επανανακάλυψη της παράδοσης». Κάθε πόλη ευαισθητοποιεί τον κόσμο στην ιδιαιτερότητά της προβάλλοντας κι αναδεικνύοντας την τοπική της ιστορική κι αρχιτεκτονική κληρονομιά. Στόχος είναι η δημιουργία περιβάλλοντος που να είναι εμπορεύσιμο και μοναδικό, πέρα από το να προσφέρει στους κατοίκους καλύτερη ποιότητα ζωής (Harvey 1989, Leontidou 1993).
- Την αισθητική αναβάθμιση του αστικού τοπίου με τη μεταμοντέρνα αρχιτεκτονική. Ο καλλωπισμός – τα «έργα βιτρίνας» δηλαδή – εισβάλλει στην καθημερινή ζωή δημιουργώντας ένα τοπίο πέρα από το μοντερνισμό, όπου «η μορφή ακολουθούσε τη λειτουργία» (Le Corbusier): ένα τοπίο όπου κυριαρχεί η αισθητική του εκλεκτικισμού και τα παστέλ χρώματα των παιδικών παιχνιδιών (Λεοντίδου 1996).

Οι στρατηγικές αυτές μεταβάλλουν το δομημένο αστικό περιβάλλον και τον υλικό πολιτισμό. Η παιχνιδιάρικη μεταμοντέρνα αρχιτεκτονική είναι μόνο ένα επιφανόμενο αλλαγών πολύ βαθύτερων στις διαδικασίες οικιστικής ανάπτυξης. Οι πόλεις «ανακνκλώνουν» τον κτριακό τους πλούτο και τον πολεοδομικό τους ιστό, χιζουν εμπορικά κέντρα και ξενοδοχεία, επεκτείνουν αεροδρόμια και μετρό, αναβαθμίζουν τους ιστορικούς πυρήνες τους με επανάχρηση βιομηχανικών χώρων, εγκαινιάζουν συνεδριακά κέντρα και μέγαρα μουσικής, χιζουν μουσεία κι εκθεσιακούς χώρους και διακοσμούν ποικιλοτρόπως τα κέντρα τους με κιγκλιδώματα, φωτιστικά, συντριβάνια. Από το πνεύμα της εποχής ουδόλως υπολείπεται και η Αθήνα. Κοσμεί κι αυτή το τοπίο της με έργα που κάποτε απορρίπταμε ως «έργα βιτρίνας» (Λεοντίδου 1996) και διεκδικεί δύο Ολυμπιάδες – την δεύτερη, επιτυχώς.

Για να κατανοήσουμε αυτές τις τάσεις των πόλεων της παγκοσμιοποίησης, ας τις εντάξουμε στην περίοδο της μεταφορντιστικής ευέλικτης συσσώρευσης και, στη συνέχεια, στη μεταψυχροπολεμική περίοδο. Τα αποτελέσματα της κρίσης από τα μέσα της δεκαετίας του 1970 κι έπειτα – αποβιομηχάνιση, διαρθρωτική ανεργία, περικοπές δαπανών – σε συνδυασμό με τον ανερχόμενο νεοσυντηρητισμό, διαφοροποίησαν το ρόλο των φορέων αστικής ανάπτυξης. Η μετάβαση της αστικής διακυβέρνησης από τη διαχείριση (managerialism) στην επιχειρηματικότητα (entrepreneurialism) έπαιξε κεντροβαρικό ρόλο σε μια γενικότερη μετάβαση από ένα φορντιστικό-κενυνοϊανό καθεστώς στο καθεστώς της ευέλικτης συσσώρευσης (Harvey 2001: 348). Η νέα τεχνολογία δημιουργεί μεγάλη κινήτικότητα του κεφαλαίου, η οποία μεταβάλλει τα μοντέλα αστικής διακυβέρνησης. Το τοπικό κράτος ή η μητροπολιτική κυβέρνηση εξωθείται στην επινόηση στρατηγικών τοπικής ανάπτυξης με τη δημιουργία νέων επιχειρήσεων ή σε συνεργασία με ιδιωτικές εταιρείες. Το νεοφιλελεύθερο κράτος συνήθως στηρίζει νομοθετικά κι οικονομικά τους φορείς των νέων πρωτοβουλιών όπως οι εταιρείες μικτής οικονομίας που παρεμβάλλονται μεταξύ δημοσίου και ιδιωτικού τομέα.

Φαίνεται σαν ένα παράδοξο της εποχής μας, ότι το παγκόσμιο εκτρέφει το τοπικό και

σκληραίνει τα σύνορα στον αστικό χώρο – κι όχι μόνο: και στον εθνοτικό, στο θρησκευτικό, στον πολιτισμικό, επίσης (Morley & Robins 1995, Castells 1997, Donnan et al. eds 1999, Leontidou et al. 2001). Ο άκομπος όρος glocalization (Swyngedouw 1989) είναι, τελικά, εύστοχος. Οι πόλεις αναδεικνύονται ως τόποι μοναδικοί, η κάθε μία με τη δική της ιδιαίτερη κληρονομιά. Η ομοιομορφία τους προκύπτει από την προσπάθειά τους να προσελκύσουν διεθνή γεγονότα που θα επισυρουν την προσοχή των παγκοσμίων επενδυτών, των χρηματοδοτών από την Ευρωπαϊκή Ένωση και των τουριστών. Διαφημίζονται ως τόποι αναντι-κατάστατοι για ορισμένες δραστηριότητες συναφείς με το χαρακτήρα τους και την ιστορική τους παράδοση, που επανανακαλύπτεται. Η παγκοσμιοποίηση επαναφέρει στο προσκήνιο την ιδιαιτερότητα των τόπων, ακριβώς όπως έχει παρατηρήσει η διεθνής βιβλιογραφία για τις εθνοτικές και θρησκευτικές ομάδες, που αναβιώνουν στο πλαίσιο της.

Τοπία εξουσίας κι εστίες αντίστασης στη βία του πλανητικού πολιτισμού

Τα τοπία εξουσίας που δημιουργεί αυτός ο πολιτισμός κι αυτή η οικονομία, είναι τόσο τα κέντρα επιχειρήσεων, οι τεχνουπόλεις και οι ουρανοξύστες, όσο και τα τεχνολογικά πάρκα, τα εμπορικά malls, τα πολύχρωμα Disneyworlds (Zukin 1991, 1995). Στα συλλογικά αυτά ορόσημα αναδύεται η διαπίστωση ότι ο αστικός ανταγωνισμός δεν είναι προς όφελος όλων των πολιτών, κι ότι η εμπορευσιμότητα του πολεοδομικού τοπίου έχει αντικαταστήσει την επιδίωξη κοινωνικής δικαιοσύνης στην πόλη – συχνά μάλιστα αναγκάζοντας τους πλέον αδύνατους να πληρώσουν και να υποστούν την παρεμβατικότητα αυτού του παγκόσμιου πολιτισμού στην καθημερινή ζωή τους.

Ας πάρουμε την Αθήνα για παράδειγμα. Η ελληνική πρωτεύουσα μετασηματιζόταν ανοργάνωτα, σκόρπια κι αποσπασματικά, μέχρις ότου να πετύχει την Ολυμπιάδα του 2004. Τώρα, αν εξαιρέσουμε τα δύο μεγάλα συγκοινωνιακά έργα που προτείνονταν ήδη από το 1960, οι περισσότερες επιλογές αστικής ανάπτυξης παίζονται γύρω από τους αθλητικούς εξοπλισμούς και τον καλλωπισμό ή, τελικά, την ορατότητα. Η συστράτευση όμως κι ο κορπορατισμός, σημαντικά μυστικά της Ισπανικής τοιπλής επιτυχίας το 1992 (Βαρκελώνη Ολυμπιακή πόλη, Μαδρίτη πολιτιστική πρωτεύουσα, Σεβίλλη EXPO – βλ. Leontidou 1995), είναι ανύπαρκτα στην Αθήνα. Οι περισσότερες πόλεις της Νότιας Ευρώπης δεν φημίζονται για τους θεσμούς σχεδιασμού ή για το κράτος πρόνοιας του παρελθόντος. Οι στρατηγικές των κατοίκων τους ήταν πάντα άτυπες κι αυθόμητες (Λεοντίδου 1996). Αν όμως οι Ισπανικές πόλεις αυτό το γεγονός το αξιοποίησαν, ξεγλυστρώνοντας απρόσκοπτα προς τη νέα εποχή του αστικού ανταγωνισμού, η Αθήνα, αντίστροφα, σκλήρυνε τον πελατειακό της μηχανισμό. Οι οργανισμοί τοπικής αυτοδιοίκησης παρατηρούν από απόσταση την κυβέρνηση και την Ολυμπιακή Επιτροπή, όπως άλλωστε και οι λοιποί κοινωνικοί φορείς, και οι περισσότεροι επιστήμονες, μηχανικοί, πολεοδόμοι και ειδικοί στα θέματα αστικής ανάπτυξης. Το ντοσιέ του 2004 συντάχθηκε από μέρος μόνο των πολιτικών δυνάμεων, η επιτυχία ήταν μονομερής, η διεκπεραίωση επίσης. Αν βάλουμε στην

πλάστιγγα και τον Αθηνοκεντρισμό του όλου εγχειρήματος, ο κοινωνικός αποκλεισμός στο ζήτημα αυτό είναι απόλυτος. Το δράμα της Ολυμπιακής Πόλης δεν συγκινεί άλλωστε ούτε την Αριστερά ούτε τους Οικολόγους. Αλλά και καμία προσπάθεια δεν αναλώνει η εξουσία για να πείσει ή να ενσωματώσει. Τίποτε δεν υπόσχεται ότι η Αθήνα θα γευθεί κάτι από την μετα-ολυμπιακή «αιεφόρο» ανάπτυξη της Βαρκελώνης, γιατί εκείνη ήταν αλληλένδετη με τη συλλογική κινητοποίηση για την επιτυχία του εγχειρήματος.

Στο άμεσο μέλλον, ο κοινωνικός αποκλεισμός δεν θα εξαντλείται στον αποκλεισμό των αρμοδίων από την προσπάθεια αστικής αναβάθμισης, αλλά θα διαχέεται και στον υπόλοιπο πληθυσμό. Έχει γίνει αισθητό σε πολλές μεγαλουπόλεις του κόσμου, ότι η πόλη της παγκοσμιοποίησης δεν είναι πλέον πρωταρχικά ένας τόπος κατοικίας: οι ανάγκες των κατοίκων της είναι δευτερεύουσες σε σύγκριση με τις ανάγκες του παγκοσμίου τουρισμού (global tourism). Με τον ίδιο τρόπο που η οικονομική βάση της πόλης δεν απευθύνεται στους κατοίκους της αλλά σε διεθνείς καταναλωτές, όπως αναλύσαμε στο προηγούμενο τμήμα, έτσι και το αστικό περιβάλλον δεν χτίζεται για τους κατοίκους και τους εργαζόμενους με πρωταρχικό το κριτήριο της κοινωνικής δικαιοσύνης (Amin et al. 2000). Χτίζεται για τους επισκέπτες της πόλης – με κύριο στόχο την προσέλυσή τους. Η παγκοσμιοποίηση αλλοτριώνει το οικιστικό μας περιβάλλον, τον αστικό χώρο: μας τον υπεξαιρεί. Αν οι κάτοικοι δεν καλούνται να επωμισθούν πολύ από το κόστος αυτής της ανάπτυξης (π.χ. κόστος υποδομής που πληρώνεται από δημοσίους φορείς δηλ. σε τελική ανάλυση από τους κατοίκους, μείωση φόρων επιχειρήσεων, χαλάρωση περιβαλλοντικής νομοθεσίας, κ.λπ., βλ. Bailly κ.ά. 1996), πάντως οπωσδήποτε στερούνται πόρων για την κοινωνική συνοχή και την προστασία των αδυνάμων, πόρων οι οποίοι εκτρέπονται προς έργα ορατότητας. Η μεταρρύθμιση με στόχους κοινωνικής δικαιοσύνης στην πόλη, ξεχάστηκε. Άλλωστε, επί πλέον, οι λειτουργίες που αναπτύσσονται δεν διεκδικούν μόνο χρήματα αλλά και χώρο, και πολλές εκδιώκουν κατοίκους και χρήσεις-για-να-εγκατασταθούν εκεί που επέλεξαν. Στις εορταστικές εκδηλώσεις π.χ. για την αναβάθμιση της προκουμιάς της Βαρκελώνης, πνίγηκαν οι διαμαρτυρίες των εκδιωκόμενων κατοίκων του Barrio Gottico και των ταβερνιάρηδων της Barcelonetta...

Υποβαθμίζεται έτσι η αιεφορία που σχετίζεται με την οικονομική βιωσιμότητα και την κοινωνική συνοχή, ενώ υποτίθεται ότι προάγεται η αιεφορία που σχετίζεται με το περιβάλλον. «Αιεφόρος ανάπτυξη» όμως, σημαίνει βιώσιμη αστική διαχείριση, ανακύκλωση, και γενικά ενέργειες τέτοιες, που εξασφαλίζουν έναν τύπο ανάπτυξης που δεν θα δεσμεύει αρνητικά το μέλλον (Haughton et al. 1994). Στην προκειμένη περίπτωση αυτό δεν εξασφαλίζεται. Τα έργα καλλωπισμού δεν εγγυώνται κι αιεφορία. Αντίθετα, οι αποτυχίες είναι πολλές – σαν το Colombiedi της Γένοβας, τα άδεια γραφεία των Docklands, τους άστεγους κάτω από τις γέφυρες πολλών πόλεων.

Οι απειλές που εγκυμονεί η παγκοσμιοποίηση για την πόλη, εμφανίστηκαν πρόσφατα στην κορυφή της ιεραρχίας. Η ανάπτυξη πύργων καθ' ύψος αποτελεί αναπόφευκτο επακόλουθο της υπερεκμετάλλευσης του χώρου για τη συγκέντρωση τόσων δραστηριοτήτων, των οποίων η επί του εδάφους ανάπτυξη είναι ανέφικτη. Τεράστια πυκνότητα δημιουρ-

γείται από λειτουργίες που επιζητούν την κεντρικότητα και χαρακτηρίζουν το τοπίο της παγκοσμιοπόλης. Οι δίδυμοι πύργοι της Νέας Υόρκης ήταν το υλικό επακόλουθο μιας τέτοιας υπέρμετρης οικονομικής συγκέντρωσης καθώς και πολεοδομικό συμβολικό ορόσημο εξουσίας και θριάμβου του πολυεθνικού και χρηματιστικού κεφαλαίου. Όμως ο θρίαμβος ήταν θνησιγενής. Η βία χτύπησε στις 11 Σεπτεμβρίου 2001, κι από εκεί κι έπειτα τίποτε πια δεν θα είναι όπως πριν. Υπήρχαν βέβαια προηγούμενα, όπως στο μετρό του Τόκιο. Ήταν όμως μ' επίκεντρο τη Νέα Υόρκη που τα τοπία εξουσίας της παγκοσμιοπόλης μεταμορφώθηκαν σε τοπία διαρκούς απειλής, κι ακόμα εντονότερα, σε τοπία πολέμου (Λεοντίδου 2001).

Δεν είναι επομένως πλέον μόνον η παιχνιδιάρικη μεταμοντέρνα αρχιτεκτονική, ο πολυσχιδής κοσμοπολιτισμός, αλλά κι ο αναπότρεπτος νεοφιλελευθερισμός, που αναδύονται από τις παγκοσμιοπόλεις της νέας χιλιετίας. Αυτές ανέδειξαν απειλητικές όψεις πίσω από τις ωραίες προσόψεις τους. Οι ουρανοξύστες, αυτά τα πατριαρχικά τοπία εξουσίας χτισμένα από την παντοδυναμία της υπερδύναμης για να ξύνουν τον ουρανό, πάντα κινδύνευαν να συγκρουστούν με κανένα ιπτάμενο αντικείμενο. Αυτό που είδαμε στη Νέα Υόρκη στις 11.9.2001, το ξαναείδαμε πιο απαλά κι όμως το ίδιο παράλογο, στις 18.4.2002, στον ουρανοξύστη Pitelli του Μιλάνου. Τώρα που οι δίδυμοι πύργοι έγιναν θρύψαλα, φαίνεται να στοιχειώνουν τον κόσμο όλο με το πληγωμένο γόγτρο της υπερδύναμης, δίνοντας μιαν άλλη διάσταση στον όρο που χρησιμοποιούμε για τις πόλεις στην κορυφή της ιεραρχίας του πλανήτη: είναι, όντως, παγκοσμιοπόλεις αυτές, αλλά όχι μόνον οικονομικές πρωτεύουσες του κόσμου. Οι Αμερικανικές παγκοσμιοπόλεις είναι, πλέον, επιθετικές. Εκτρέφουν πολιτισμούς έτοιμους να παρέμβουν παντού, πολιτικά, πολιτισμικά, πολεμικά (Chomsky 2001).

Αφήνοντας όμως τώρα την κορυφή της σκληρής ιεραρχίας, βρίσκουμε πολλές πόλεις της παγκοσμιοποίησης να είναι ακόμη πολύπλοκες, αντιφατικές, υβριδικές, ημερότερες και συχνά αντιστεκόμενες. Δεν θα έλεγα και κοινωνικά δίκαιες, αφού ο αστικός ανταγωνισμός τείνει να γενικεύσει τα τοπία εξουσίας στις πόλεις της Ευρώπης ή του υπόλοιπου κόσμου, να τα φέρει να ηγεμονεύουν και να εξουσιάζουν τα υβριδικά τοπία της προηγούμενης χιλιετίας. Η νέα τεχνολογία, πέραν των χρήσεών της στον ανταγωνισμό – αστικό και άλλο – δικτυώνει τους ανθρώπους και τους τόπους, και η δικτύωση αυτή αντιστρατεύεται την απειλή του ελέγχου και της παρεμβατικότητας. Η άλλη όψη της ηλεκτρονικής επικοινωνίας είναι η υπόσχεση για ένα πιο πολυσθενές κι επικοινωνιακό, για ένα πιο ειρηνικό μέλλον σε ανθρώπινη κλίμακα, σαν αυτό που διεκδικούν νέου τύπου λαϊκές κινητοποιήσεις που προέρχονται από παγκόσμιους κι όχι μόνο τοπικούς χώρους. Από το γύρισμα της νέας χιλιετίας, οι εστιές αντίστασης στους δρόμους και τις πλατείες του Ση-άτλ, της Γένοβας, της Βαρκελώνης, του Πόρτο Αλέγκρε, δεν δημιουργήθηκαν τοπικά. Είναι κι αυτές προϊόν της νέας τεχνολογίας επικοινωνιών, που δεν δικτυώνει μόνο τους εξουσιαστές και τις επιχειρήσεις, αλλά και τους λαούς. Μέσω του διαδικτύου κινητοποιήθηκαν και συσπειρώθηκαν οι πολίτες του κόσμου όλου, που διαμαρτύρονται για την παρεμβατική κι ασύδοτη παγκοσμιοποίηση των ολίγων. Εκτός απ' αυτά τα πολυουλεκτικά

ξεσπάσματα, εστίες αντίστασης ανακύπτουν διαρκώς σε πολλές σύγχρονες μεγαλουπόλεις, που επιζητούν να είναι «πόλεις για τους πολλούς» (Amin et al. 2000, Rogers & Power 2000). Οι κοινωνικοί αποκλεισμοί πνίγουν τη συνοχή της αστικής κοινωνίας σε πολλές πόλεις του κόσμου, οι οποίες όμως ενδέχεται ταυτόχρονα να ανανεώνονται. Πολλές είναι οι πόλεις που ξαναγίνονται πολεοδομικά και κοινωνικά υβριδικές, οικονομικά δημιουργικές και καινοτόμες, συχνά συναδελφωμένες σε δίκτυα πόλεων που υπόσχονται ένα ειρηνικό μέλλον. Υπόσχονται, αλλά είναι άραγε εφικτό να το επιτύχουν;

Βιβλιογραφία

- Amin A. – Massey D. – Thrift N., *Cities for the many not the few*, Policy Press, Bristol, 2000.
- Amin A. – Thrift N. (eds), *Globalization, Institutions and Regional Development in Europe*, Oxford University Press, 1994.
- Bailly A. – Jensen-Butler C. – Leontidou L., Changing cities: Restructuring, marginality and policies in urban Europe, *European Urban and Regional Studies*, 3, 2: 161-176, 1996.
- Castells M., *The rise of the network society*, Blackwell, Oxford, 1996.
- Castells M., *The power of identity*, Blackwell, Oxford, 1997.
- Castells M. – Hall P., *Technopoles of the world: The making of 21st century industrial complexes*, Routledge, London, 1994.
- Cattan N. – Pumain D. – Rozenblat C. – Saint-Julien T., *Le système des villes Européennes*, Anthropos, Paris, 1994.
- Cheshire P. C. – Hay, D. G., *Urban problems in Western Europe: An economic analysis*, Unwin Hyman, London, 1989.
- Chomsky N., *9-11. Seven Stories Press*, Open Media, Canada, 2001.
- Cox R. – Watt P., «Globalization, polarization and the informal sector: the case of paid domestic workers in London», *Area*, 34, 1: 39-47, 2002.
- Donnan H. – Wilson T. M., *Borders: Frontiers of Identity, Nation and State*, Berg, Oxford, 1999.
- Esping-Andersen G., *The three worlds of welfare capitalism*, Polity Press, Cambridge, 1990.
- Esping-Andersen G., *Changing classes: Stratification and mobility in post-industrial societies*, Sage, London, 1993.
- Fink J. – Lewis G. – Clarke J. (eds), *Rethinking European Welfare: Transformations of Europe and Social Policy*, Sage Publications & Open University, London, 2001.
- Hall P., *The world cities*, Weidenfeld & Nicholson, London, 1966.
- Hamnett C., Social polarisation, economic restructuring and welfare state regimes, *Urban Studies* 33, 401-24, 1996.
- Harvey D., *The condition of postmodernity*, Blackwell, Oxford, 1989.
- Harvey D., *Spaces of capital: Towards a radical geography*, Edinburgh Univ. Press, 2001

- Haughton G. – Hunter C., *Sustainable cities*, Jessica Kingsley, London, 1994.
- Hudson R. – Williams A. M. (eds), *Divided Europe: Society and territory*, Sage, London, 1999.
- Huntington S. P., *The clash of civilizations and the remaking of world order*, Simon & Schuster, Touchstone Books, London, 1997.
- Jensen-Butler C. – Shakhar A. – van den Weesep J. (eds), *European cities in competition*, Avebury, Aldershot, 1996.
- Jones Em., *Metropolis: the world's great cities*, Oxford U.P., 1990.
- Kearns G. – Philo C. (eds), *Selling places: The city as cultural capital, past and present*, Pergamon Press, Oxford, 1993.
- Κουρλιούρος Η., *Διαδρομές στις θεωρίες του χώρου: Οικονομικές Γεωγραφίες της παραγωγής και της ανάπτυξης*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2001.
- Leontidou L., *The Mediterranean city in transition: Social change and urban development*, Cambridge University Press, 1990.
- Leontidou L., «Postmodernism and the city: Mediterranean versions», *Urban Studies*, 30, 6: 949-965, 1993.
- Leontidou L., «The future socio-economic profile of European capital cities», *European Urban & Regional Studies*, 1, 1: 78-79, 1994.
- Leontidou L., «Repolarization in the Mediterranean: Spanish and Greek cities in neoliberal Europe», *European Planning Studies*, 3, 2: 155-172, 1995.
- Leontidou L., «Alternatives to modernism in (Southern) urban theory: Exploring in-between spaces», *International Journal of Urban and Regional Research*, 20, 2: 180-197, 1996.
- Λεοντίδου Λ., «Από την πολεοδομία στην πολεο-διαφήμιση: οράματα για την Αθήνα στα πλαίσια της νεο-φιλελεύθερης Ευρώπης», στο Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδος, *Ένα όραμα για την Αθήνα* (ΤΕΕ, Αθήνα): 54-59, 1996.
- Λεοντίδου Λ., «Αστική ανάπτυξη και αναδιάρθρωση», στο Μ. Μοδινός και Η. Ευθυμopoulos (επιμ.): 111-123, 1998.
- Leontidou L. – Afouxenidis A., «Boundaries of social exclusion in Europe», in Hudson, R. & Williams, A.M. (eds): 255-268, 1999.
- Leontidou L. – Afouxenidis A. – Donnan H. – Matias Ferreira V. – Garcia-Lizana A. – Peraldi X. – Gasparini A. – Zago M., *Border Cities and Towns: Causes of Social Exclusion in Peripheral Europe*, Final Scientific Report of TSER Research Project, University of the Aegean and EC RTD DG, Λέσβος-Βρυξέλλες, 2001.
- Λεοντίδου Λ., «Θρυμματισμένα κι εκδικητικά τοπία εξουσίας στην πλανητική πόλη», *Οικονομικός Ταχυδρόμος*, 22.9.2001, τχ. 38 (2472): 56-57, 2001.
- Μοδινός Μ. – Ευθυμopoulos Η. (επιμ.), *Οικολογία και επιστήμες του περιβάλλοντος*, Στοχαστής / ΔΙΠΕ, Αθήνα.
- Morley D. – Robins K., *Spaces of Identity*, Routledge, London, 1995.
- O' Brien R., *Global financial integration: The end of Geography*, Pinter Publishers, London, 1992.

- Roche M., *Mega-events and Modernity: Olympics and Expos in the growth of global culture*, Routledge, London, 2000.
- Rogers R. – Power A., *Cities for a small country*, Faber & Faber, London, 2000.
- Sassen S., *The Global City: New York, London, Tokyo*, Princeton University Press, N.J., 1991.
- Sassen S., *Cities in a world economy*, Pine Forge Press, London, 1994.
- Sassen S. (μτφρ.), *Το κράτος και η Παγκόσμια Πόλη. Επίμετρο: Ορίζοντες πιθανών αστικάτων κόσμων*, Ελευθεριακή Κουλτούρα, Αθήνα, 2001.
- Swyngedouw E., The heart of the place: The resurrection of locality in an age of hyper-space, *Geografiska Annaler*, 71, B: 31-42, 1989.
- van den Berg L. – Drewett R. – Klaasen L. H. – Rossi A. – Vijverberg C. H. T., *Urban Europe: A study of growth and decline*, Pergamon Press, Oxford, 1982.
- Zukin S., *Landscapes of power: From Detroit to Disneyworld*, University of California Press, Berkeley, 1991.
- Zukin S., *The cultures of cities*, Blackwell, Mass, 1995.